

JYX

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Turunen, Riina

Title: Vararikkoiset leskivaimot : yrittäjyys, konkurssi ja sukupuoli 1800-luvun alun Suomessa

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © 2023 Riina Turunen

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Turunen, R. (2023). Vararikkoiset leskivaimot : yrittäjyys, konkurssi ja sukupuoli 1800-luvun alun Suomessa. *Ennen ja nyt*, 23(4), 3-20. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.131018>

Riina Turunen

Vararikkoiset leskivaimot. Yrittäjyys, konkurssi ja sukupuoli 1800-luvun alun Suomessa

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Leskeksi jääminen uhkasi esiteollisissa yhteiskunnissa vaimon ja lasten elintasoja. Toimeentulon kriisistä selviytymiseksi porvarisleskille sallittiin aviomieheltä periytyneiden elinkeino-oikeuksien turvin jatkaa perheen liiketoimintaa kaupassa tai käsityössä. Lukuisat leskivaimot pystyivät elättämään itsensä ja lapsensa itsenäisenä elinkeinonharjoittajana, ja osa nousi jopa liike-elämän eliittiin, mutta joidenkin osa oli epäonnisempi. Näiden varariksoon päätyneiden leskien kokemuksia tunnetaan kuitenkin huonosti. Tutkin tässä artikkelissa kahden kristiinankaupunkilaisen leskivaimon liiketoimintaa ulkomaankaupassa sekä konkurssiin johtaneita tekijöitä 1800-luvun alussa. Kuten aikaisemmasta tutkimuksesta hyvin tiedetään, leskeys soi naiselle liki miehiin verrattavissa olevan taloudellisen ja oikeudellisen toimijuuden. Mikrohistoriallisen tapaustutkimuksen kautta, konkurssin oikeuslähteisiin nojautuen ja velkaan liittyvien vastuiden kontekstissa selvitän, mitä tämä käytännössä tarkoitti naisen elämässä ja elämälle. Näin syvennän tietoa sukupuolen merkityksestä aikakauden liiketoiminnassa ja taloudellisessa epäonnissa. Osoitan, että yrittäjänä ja vararikkoisena sukupuolta merkittävämpää oli lesken itsenäinen toimijuus siihen sisältyvine velvollisuuksineen.

Widowhood endangered a wife's and her children's standard of living in pre-industrial societies. In order to manage the subsistence issue, bourgeois widows were permitted to carry on the family's trade through business rights inherited from their husbands. Many widows were successful enough as independent business owners to sustain themselves and their children, and a few even made it to the top ranks in their chosen field, but some widows were less fortunate. However, not much is known about these widows who became bankrupt. In this article, I look at the foreign trade business of two widows who resided in Kristiinankaupunki, Finland, in the early 19th century, as well as the reasons behind their insolvency. Widowhood, as is well known, granted a wife almost the same degree of financial and legal autonomy as a man. By looking at the credit-related obligations that came with it this article examines these two bankruptcy cases using a microhistorical case study and legal documents of bankruptcy to gain deeper understanding of what this actually meant in women's lives and how gender played a role in business and personal financial tragedy. The article will show that in business

and as a bankrupt, the widows' independent status, along with the responsibilities that came along with it, was more determining than their gender.

Lesket, leskeys, konkurssi, vararikko, taloudellinen epäonni, kaupunkihistoria, 1800-luku, yritystoiminta, elinkeinot, ulkomaankauppa, taloudellinen kriisi, mikrohistoria, Kristiinankaupunki

Riina Turunen, Jyväskylän yliopisto, riina.j.turunen@jyu.fi

Nainen ja konkurssi

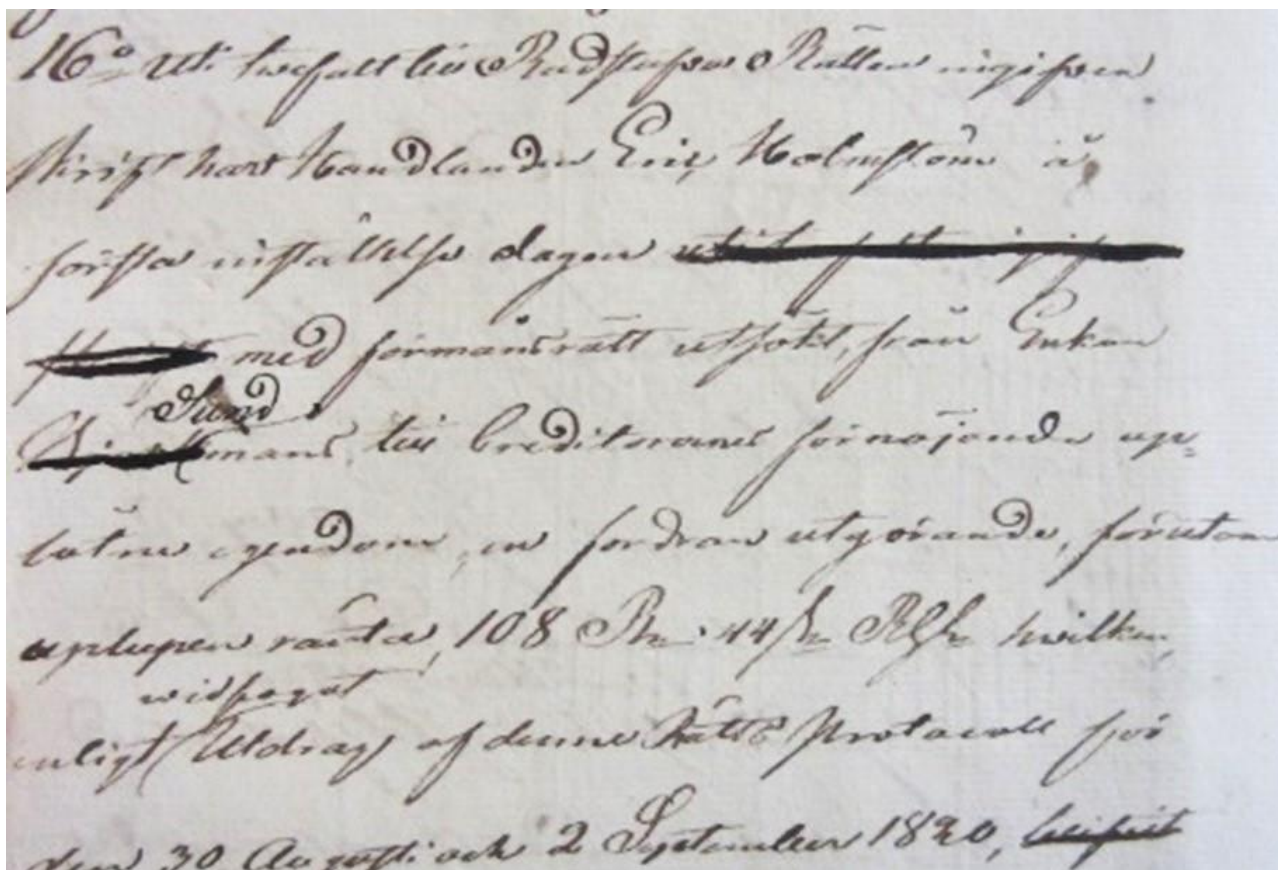
1820-luvun taitteen Kristiinankaupungissa oltiin epätavallisten tapahtumien äärellä. Konkursstituomioita ei jaettu vain yhdelle, vaan peräti kahdelle naisvelalliselle. Se oli poikkeuksellista, koska yleensä vararikkoiset olivat kauppaliikkeensä mukana kaatuneita, käsityössään epäonnistuneita, teollisuuslaitoksensa umpikujan ajaneita tai säädynmukaiseen ylikulutukseensa sotkeutuneita miehiä. Esimerkiksi vuonna 1820 virallisessa sanomalehdessä, *Finlands Allmänna Tidningissä*, kuulutettiin neljätoista raastuvanoikeuksissa alkanutta konkurssia. Näistä yhdessä velallinen oli nainen. Joinakin vuosina naisia ei ollut konkurssivelallisten joukossa yhtä ainutta.¹ Konkurssilaki tunsu velallisen yksinkertaisesti miehenä (*han*).²

Naisvelallisten vähäisyys vararikkoisina selittyi sillä, että konkurssi uhkasi vain heitä, joilla oli itsenäisenä oikeudellisena ja taloudellisena toimijana pääsy merkittäviin luottosuhteisiin. Aviovaimot tai naimattomat naiset eivät sellaisia olleet, sillä periaatteessa aviomies tai isä vastasi viime kädessä naisen taloudellisista ja oikeudellisista asioista. Vaimoa ei edes saanut hakea konkurssiin ennen 1880-lukua, vaikka tämän nimi olisi ollut velkapapereissa.³ Poikkeuksen muodostivat lesket, jotka saivat itsenäisesti huolehtia rahoistaan, edustaa itseään oikeudessa ja solmia haluamiaan luottosuhteita.⁴ Vaikka leskeys toi vapautta ja oikeuksia, uhkasi se silti vaimon ja tämän lasten toimeentuloa ja elintasoa. Köyhäinavun varaan joutumista ja tärkeiden tuotanto- ja välitysläytöiden loppumista ehkäistiin sallimalla kauppiaiden ja käsityöläisten leskien jatkaa aviomieheltä periytyneiden porvarisoikeuksien turvin perheen elinkeinoa.⁵ Esimerkiksi Ida Bullin mukaan porvariselinkeinon jatkaminen oli todennäköisesti paras keino selviytymiseen.⁶

Mahdollisesti tuottoisaa, mutta hyvin riskialtista oli ulkomaankauppa. Sen kannattavuutta heikensivät kauppalaivojen haaksirikot, sodat, tulipalot, liiketoiminnan korkeat kustannukset, epävarmaan ja hitaasti kulkevaan tietoon perustuneet liike- ja luottosuhteet, maatalouden tuoton mukaan vaihdellut kysyntä sekä valtioiden kauppa- ja tullipolitiikka.⁷ Lesken ja muun maailman välillä olleen miehisen puskurin puuttuessa kaupan alan uhat ja vastuut kohdistuivat suoraan leskeen. Perimmäisin riski oli konkurssi, joka uhkasi jokaisen velallisen loppuelämän hyvinvointia.⁸

Leskeyteen liittynyt toimijuuden kasvu tunnetaan hyvin, mutta sen liitännäisenä tulleet vastuut ja niiden konkreettiset merkitykset naisten elämässä ovat vähemmän kartoitettuja. Tässä artikkelissa huomion kohteena ovat leskien itsenäiseen liiketoimintaan ja velkaan liittyvät uhat ja vastuut. Näkökulma syventää tietoa sukupuoleen liittyvistä merkityksistä, käytännteistä ja arvostuksista esiteollisena aikana. Tutkin siten tässä artikkelissa leskivaimojen liikkeenharjoittamista ja vararikkoa sukupuolihistorian⁹ näkökulmasta ja selvitän, miten aviomieheltä perityin oikeuksin ulkomaankauppaa jatkanut leskivaimo selviytyi liiketoimissa, miten tämän velkaantuminen syveni ja päättyi

maksukyvyttömyydeksi ja miten naisvelallista kohdeltiin oikeudessa suhteessa miesvelallisiin. Tutkimuskohteinani ovat Kristiinankaupungissa vuonna 1820 konkurssiin ajautunut Clara Magdalena Sundman (os. Åberg, aik. Nagel) (1770–1830) ja seuraavana vuonna vararikon tehnyt Maria Margaretha Björkman (os. Åblad) (1756–1842). Kumpikin syntyi porvarisperheisiin ja avioitui toisiin paikallisiin kauppiassukuihin. Onnettomuudet veivät molemmilta aviomiehet, Sundmanilta kahdesti.¹⁰

Kuva 1. Kristiinankaupungin raastuvanoikeuden kirjuri sekoitti konkurssivelallisten, Clara Sundmanin ja Maria Björkmanin nimet asiakirjassaan – ehkä yhtäaikaiset leskivaimojen vararikot hämmensivät. Lähde: Rådstuvurättens protokoll 8.2.1823, Rådstuvurättens i Kristinestad arkiv (RR KR), Kansallisarkisto (KA). Kuvaaja: Riina Turunen

Aikaisempi tutkimus on osoittanut naisten harjoittaneen jo esiteollisella ajalla monenlaisia pienelinkeinoja, kuten kapakoiden ja majatalojen pitämistä, leivän ja rihkaman kaupustelua sekä kutomista ja ompelua. Todennettua on myös naisten osallistuminen luottomarkkinoille niin lainojen ottajina, antajina kuin takaajina.¹¹ Naisten moninaisesta taloudellisesta aktiivisuudesta huolimatta artikkelin kysymyksenasettelu nousee siitä todellisuudesta, että kauppaliikettä jatkanut ja sen konkurssiin saatellut leskivaimo rikkoi väistämättä patriarkaalisen yhteiskunnan ihannetta, jossa naisen asemaa ja roolia määrittivät edusmiehisyyden alaisuus, äitiys ja kotitaloudesta huolehtiminen. Liike-elämä kuului lähtökohtaisesti miehille.¹² Tämän vuoksi leskivaimon konkurssi synnyttää kysymyksen, tuliko tätä kohdella velallisena sukupuolensa mukaisesti miehiä haavoittuvaisempana ja heikompana ja siten lievemmän kohtelun kohteena vai mieheltä perityn elinkeinon ja leskeyden mukana saatujen oikeuksien vuoksi miehiin verrattavana vastuunalaisena toimijana. Intersektionaalisuuden¹³ näkökulmasta kysymys on siitä, oliko naisvelallisen kohtelussa keskeisempää velallisen sukupuoli vai sosiaalinen ja yhteiskunnallinen status. Leskeytyminen tarkoitti siirtymää yhdestä sosiaalisesta statuksesta (vaimo) toiseen (leski) sukupuolen sekä yhteiskunnallisen viiteryhmän (porvaristo) pysyessä samoina.

Leskien porvariselinkeinon jatkamista sivuavissa tutkimuksissa painopiste on ollut väestöllisten tai oikeudellisten lähteiden kautta ilmiön tunnistamisessa ja laajuuden hahmottamisessa. Huomio on siten kohdistunut toiminnassa olleisiin – siis sillä hetkellä onnistuneisiin – elinkeinotoimiin.¹⁴ Myös poikkeuksellisen menestyneet ja omakohtaisia lähteitä jälkeensä jättäneet leskiyrittäjät ovat herättäneet kiinnostusta.¹⁵ Leskenä yrittämisen vaikeus on luonnollisesti tuotu esille¹⁶, mutta liiketoiminnan riskejä ja niiden kumuloitumista konkurssiin asti on käsitelty vain vähän. Sama huomio koskee naisvararikkoisia yleensä: vaikka esiteollisen aikakauden konkurseista on kirjoitettu suhteellisen runsaasti, näkökulma on ollut miesvelallisten epäonnissa.¹⁷

Konkurssin tehneitä esiteollisen ajan naisia ovat laajimmin käsitelleet Karen Gross, Marie Stefanini Newman ja Denise Campbell, jotka kartoittivat, tuomittiinko naisia ylipäättään Yhdysvaltojen ensimmäisen liittovaltion tason konkurssilain (1800) alla. He löysivät naisvelallisia, joista valtaosa oli leskiä.¹⁸ Erika Vause on nostanut kursorisesti esille velkavankiloissa 1800-luvun Ranskassa istuneita naisvelallisia.¹⁹ Eve Rosenhaft on kuvannut ylivelkaisen pesän perineen lesken tunnereaktioita 1700-luvun Saksassa²⁰, ja oikeushistoriallisesta näkökulmasta vaimojen konkurssin lähtökohtaista ristiriitaisuutta esiteollisessa Englannissa on käsitelty Karen Pearlston²¹. Vararikkotutkimuksen sukupuolihistoriallisen otteen ohuuden vuoksi on jäänyt todentamatta se todellisuus, jossa konkurssi kosketti aina myös naisia – velkojina, vaimoina, äiteinä, tyttärinä, siskoina ja anoppina sekä toisinaan myös velallisina. Nykyaikaa koskevissa tutkimuksissa vararikon on havaittu olevan syiltään ja seurauksiltaan vahvasti sukupuolittunut ilmiö.²² Jos näin on nykyisissä vähintään muodollisesti tasa-arvoisissa yhteiskunnissa, oli tilanne todennäköisesti samankaltainen myös epätasa-arvoisissa esiteollisissa yhteiskunnissa – vai oliko?

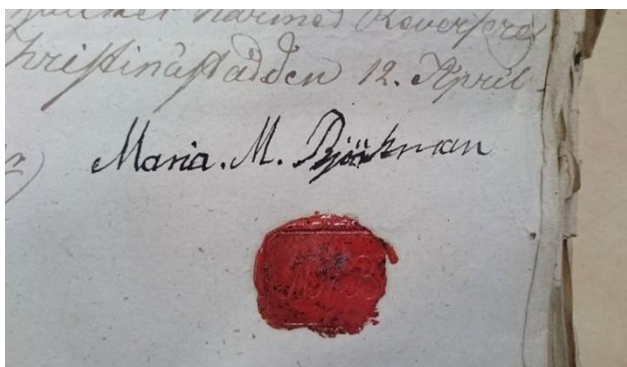
Menetelmästä ja lähteistä

Rakennan artikkelissa kuvauksen kahden mainitun lesken yrittäjyydestä, maksukyvyttömyyteen ajautumisesta ja konkurssintekijäksi tulemisesta. Tarkempi yksityiselämän kulku, motivaatiot itsenäiseen yrittäjyyteen lähtemisestä sekä konkurssinjälkeinen elämäntilanne on rajattu artikkelin ulkopuolelle.²³ Artikkelin perustuu elämäkerralliseen tutkimustapaan, jossa pyrkimyksenä on tavoittaa tutkimushenkilöiden elämäkokemuksia ja toimijuutta, joiden kautta pyritään tavoittamaan laajempia yhteiskunnallisia ja taloudellisia ilmiöitä.²⁴ Kysymys yleisestä on aina kinkkinen yksilötasolla operoivissa tutkimuksissa, ja jokaisen naisvararikkoisen kokemus oli jossain määrin yksilöllinen. Maria Björkman ja Clara Sundman olivat kuitenkin osa aikakauttansa, yhteisöjään ja yhteiskuntaansa. Näin heidän kokemansa edustaa todennäköisesti laajempaa joukkoa aikakauden naisvararikkoisia, jotka tuomittiin samanlaisen konkurssilainsäädännön alaisina ja jotka elivät yhtenevän patriarkaalisen yhteiskuntajärjestelmän vaikutuksessa. Tulosten edustavuutta parantaa myös käsillä oleva verrattain ainutlaatuinen lähtökohta, kaksi yhtäaikaista naisvelallisen tapausta, mikä mahdollistaa vertailun ja siten erojen ja samankaltaisuuksien havainnoinnin.²⁵

Puhdaspiirteinen elämäkerrallinen tutkimus hyödyntää tutkimushenkilöidensä omakätisiä, yksityisiä kirjallisia lähteitä, mutta tämän artikkelin lesket eivät sellaisia jättäneet jälkeensä. Kaikki heitä koskevat tiedot ovat peräisin oikeuslaitoksen tai muiden viranomaisten asiakirjoista, joiden sivuille päätymistä kumpikaan ei voinut valita tai estää. Myöskään mitään ”yritysarkiston” kaltaista materiaalia tilikirjoineen tai liikekirjevaihtoineen ei säilynyt. Siten en pysty kuvaamaan leskien kokemuksia sellaisina kuin he ne kokivat ja tunsivat, mutta pystyn luomaan arkistolähteiden kautta todennäköisen kuvauksen heidän kokemastaan.

Leskien elämänkaareen liittyvät perustiedot olen kerännyt ja asuinpaikat selvittänyt Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunnan HISKI-tietokantaan tallennetuista historiakirjatiedoista sekä henkiveron maksua varten laadituista henkikirjoista. Etsin myös tietoa leskien oikeudellisesta toiminnasta konkurssin ulkopuolella Kristiinankaupungin raastuvanoikeuden pöytäkirjoista. Leskien omaisuuden myymiseen konkurssissa pääsin käsiksi raastuvanoikeuden huutokauppa-aineistoista. Tärkeimmät käyttämäni lähteet ovat kuitenkin konkurssin oikeuskäsittelyiden aineistot, konkurssiasiakirjavihot ja oikeuspöytäkirjat, Kristiinankaupungin raastuvanoikeuden arkistossa. Ne paljastavat sekä suoraan konkurssiin liittyviä asioita että liiketoiminnasta ja velkaantumisesta kertovia seikkoja.

Konkurssiasiakirjavihkoihin koottiin velallisen konkurssihakemus ja pesäluettelo sekä velkojien vaatimuskirjeet. Raastuvanoikeuden pöytäkirjoihin kirjattiin asiakirjoissa esitetyt asiat tiivistetysti sekä velalliselle langettu tuomio. Leskien oma ääni kuului eniten konkurssihakemuksissa, joissa velalliset kuvasivat maksukyvyttömyytensä syitä. Lesket eivät olleet hakemuksia omakätisesti kirjoittaneet, mutta harva aikakauden vararikkoinen oli. Vaikka hakemukset olivat oikeudelle suunnattuja, julkisia kirjeitä, tarjoavat ne kurkistusaukon velallisten näkemyksiin maksukyvyttömyytensä syistä. Niissä oli ainakin osatotuus, sillä käytännössä velallisen tilanne tunnettiin paikallisyhteisössä. Siten valehtelu olisi osoittanut velallisen epärehelliseksi ja vaikeuttanut tämän asemaa entisestään.²⁶

Kuva 2. Maria Björkman ja Clara Sundman olivat aikakauden mittapuulla luku- ja kirjoitustaitoisia. Kuvassa Björkmanin allekirjoitus ja sinetti. Lähde: Maria Björkmanin konkurssivihko, Konkurshandlingar (KH) 1821, RR KR, KA. Kuvaaja: Riina Turunen.

Kuva 3. Clara Sundmanin allekirjoitus ja sinetti. Lähde: Clara Sundmanin konkurssivihko, KH 1821, RR KR, KA. Kuvaaja: Riina Turunen.

Konkurssia edeltävää liiketoimintaa ja velkaantumista olen selvittänyt velkojien vaatimuskirjeistä, konkurssipesän pesäluettelosta sekä leskien edesmenneiden aviomiesten perukirjoista. Vaatimuskirjeissä velkojat esittivät vaatimustensa perustana olevat maksamattomat velat todisteineen sekä saattoivat kiistää velallisen tai muiden velkojien vaatimuksia. Pesäluettelossa eriteltiin henkilön kuoleman jälkeen laadittujen perukirjojen tavoin pesän varat ja velat.²⁷ Niihin kirjatut velat kertoivat pääsystä luottomarkkinoille, eivät alun perin vähävaraisuudesta. Esiteollinen talous nojasi laajalti luottoon ja ulkomaankaupassa sen merkitys korostui, koska käteisen rahan siirtely oli vaikeaa ja riskialtista. Ulkomaankauppiaiden väliset ostot ja myymiset merkittiin tilikirjoihin tai tuotteet ostettiin vieraasta satamasta velaksi maksusitoumuksella. Maksu hoidettiin joko toimittamalla tuotteita tai maksamalla maksusitoumus, esimerkiksi vekseli, erinäisten maksuja välittäneiden toimijoiden avulla. Jos

yritystoiminta olisi jatkunut normaalisti, pesäluetteloissa ja perukirjoissa näkyneet velat olisivat todennäköisesti tulleet maksetuiksi ja korvautuneet uusilla.²⁸

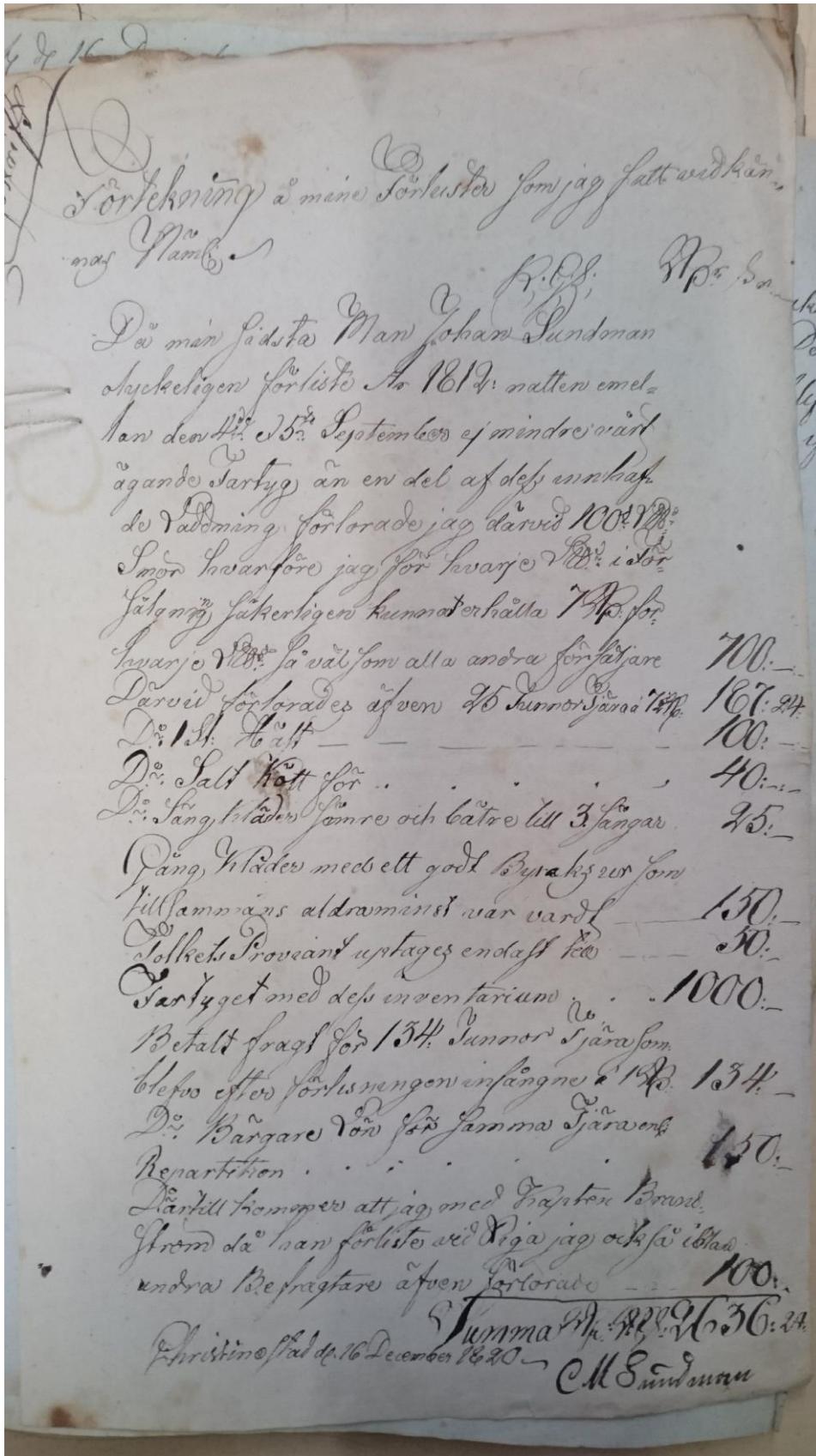
”Kaupalla yritin hankkia itselleni ja perheelleni tarvittavan ylläpidon.”²⁹

Itsenäisenä ulkomaankauppiana

Kauppalikkeidensä johdossa Clara Sundman ja Maria Björkman elivät osana noin tuhannen asukkaan kristiinankaupunkilaista paikallisyhteisöä ja sen noin parinkymmenen kaupan alan yrittäjän joukkoa.³⁰ Kaupunkilaisleskien joukossa he kuuluivat siihen noin neljän prosentin joukkoon, joka elätti itseään aviomieheltä perityllä liiketoimella – kovin yleistä se ei siis ollut. Kauppiaiden viitekehyyksessä leskien rooli oli suurempi, sillä 1700-luvun lopulla läntisen Suomen kaupunkien kauppiaista jopa kymmenesosa oli leskivaimoja.³¹ Sundmanin ja Björkmanin konkurseissa velotut velat kertoivat molempien liiketoiminnan kohtalaisesta laajuudesta – kyse ei ollut naisille tyypillisestä pienelinkeinosta.³² Velat kuvastivat myös leskien pääsyä niin paikallisiin kuin merentakaisiin, pääasiassa tukholmalaisiin, luottosuhteisiin. Sundmanin konkurssioikeudenkäyntiin osallistui 27 ja Björkmanin 23 velkojaa. Valvottujen velkojen määrät kohosivat Sundmanilla hieman yli 8 700 ja Björkmanilla vajaaseen 5 500 riikintaaleriin valtionvelkarahassa.³³ Tämä teki molempien vararikoista aikakauden mittapuulla kohtuullisen suuret.³⁴ Velkasummaa voi verrata siihen, että Sundmanin kotitalo huutokaupattiin lopulta 1 005 riikintaalerilla velkakirjarahassa ja Björkmanin 1 250 assignaattiruplalla, mikä vastasi noin 883 riikintaaleria velkakirjarahassa.³⁵

8

Esimerkiksi Kirsi Vainio-Korhonen on korostanut naisten miehiä vaikeampaa pääsyä elinkeinoelämässä tärkeisiin yhteistyön ja rahoituksen verkostoihin.³⁶ Leskillä ongelma ei ollut niin ilmeinen, sillä he ”perivät” ne aviomiehiltään. Luotto- ja liikesuhteita ei aikakaudella helposti rikottu, sillä niiden solmiminen vei aikaa ja rahaa. Mahdollisen kauppa- ja luottokumppanin luotettavuudesta ja maksukyvyystä, siis maineesta, piti hankkia tietoa esimerkiksi yhteisiltä tuttavilta, ja luotettavan tiedon saanti oli vaivalloista, hidasta ja epävarmaa.³⁷ Niinpä voi olettaa leskien jatkaneen yritystoimissaan aviomiehen eläessä muodostuneelta pohjalta. Kummatkin perheet olivat eläneet vienti- ja tuontikaupasta, joka oli suuntautunut pääasiassa Tukholmaan. Kaupan suunta oli perintöä tapulioikeuksia (1792) edeltävältä ajalta, jolloin kristiinankaupunkilaiset eivät voineet vapaasti valita kaupankäyntinsä suuntaa, vaan kauppa oli keskitetty kuningaskunnan pääkaupunkiin.³⁸ Aviomiehen eläessä Björkmanien perheyrittäjä oli omistanut osuuksia kauppalaivoista.³⁹ Clara ja Johan Nagelin (1766–1808) kauppatavarat kulkivat omilla aluksilla: hukerttijahdeilla *Trofast ja Emanuel* sekä kuunari *Magdalenalla*.⁴⁰ Sundmanin toisen avioliiton aikaan käytettävissä oli kuitenkin enää vain yksi kauppalaiva, joka sekin menetettiin haaksirikossa, joka oli kohtalokas toiselle aviomiehelle Johan Sundmanille (1780–1812). Kumpikin leskistä jatkoi siten itsenäisenä yrittäjänä ilman omaa kauppalaivaa, mikä ei toki ollut poikkeuksellista.⁴¹

Kuva 4. Clara Sundmanin luettelo menetyksistä haak-sirikossa vuonna 1812. Lähde: Clara Sundmanin konkurssivihko, KH 1821, RR KR, KA. Kuvaaja: Riina Turunen.

Nagel/Sundmanit laivasivat Ruotsiin puu-tavaraa, hamppua, voita, tervaa ja suolalihaa, siis hyvin tyypillisiä pohja-laiskauppioiden vienti-tuotteita.⁴² Kristiinan-kaupunki oli Pohjan-maan merkittävimpiä tervanviejiä⁴³, ja itsenäi-senä kauppiana kumpi-kin leski nojasi vahvasti tervan vientiin. Clara Sundmanin ”tervatalo-pojat” asuivat pääosin Närpiössä ja Kauhavalla, jonne hän oli luvannut hankkia kirkonkellon seurakuntalaisilta (af Kauhajoki kapellboer) lain-aamaansa rahaa vas-taan.⁴⁴ Ruotsista Kristii-nankaupunkiin molem-mat lesket toivat erilaisia elintarvikkeita ja kotita-loustuotteita, kuten pöy-täveitsiä, kahvipaahti-mia- ja pannuja. Lisäksi he toivat siirtomaata-varaa, kuten viiniä, riisi-ryynejä ja mausteita, tu-pakkaa ja nuuskaa.⁴⁵ Sundman omisti lisäksi osuuden paikallisesta pi-liiketoimissa oli hieman

kiruukista, ja Björkman hallinnoi yhtä kaupungin tuulimyllyistä, joten hajautusta.⁴⁶

Leskien liiketoiminta oli siinä mielessä onnistunutta, että molemmat saivat maksettua aviomiehiltänsä perimänsä velat. Kovin nopeasti se ei tosin käynyt. Neljässä vuodessa toisen aviomiehensä kuoleman jälkeen Sundman oli maksanut takaisin kolmasosan pesän veloista.⁴⁷ Björkmanille kauppatoimi toi varat venäläisten sotajoukkojen Suomen sodan aikana huutokauppaaman, kaupungin neljännessä korttelissa Itäisen pitkäkadun varrella sijainneen, kotitalon takaisin ostamiseen.⁴⁸ Sundmanin talo sijaitsi kauppa liiketoiminnan näkökulmasta kaupungin keskeisimmällä alueella kivenheiton päässä raatihuoneelta, tullilaiturilta sekä pakka- ja vaakahuoneelta. Kiinteä omaisuus oli elintärkeää, sillä sitä pystyi käyttämään lainojen vakuutena.⁴⁹

Liiketoiminnan jatkamisen onnistumista edesauttoi se, että molemmat jäivät leskiksi kohtuullisen turvatussa sosiaalisessa asemassa. Elämä oli ollut aviomiesten eläessä materiaalisesti mukavaa: kotien sisustukset ja kalustukset olivat varsin runsaat, vaatteissa oli valinnanvaraa, ruokaa nautittiin hopeisilla ruokailuvälineillä ja kahvia posliinisesta astiastosta. Maistraatin kolmiportaisessa varallisuusluokittelussa Nagelit laskettiin toiseen luokkaan, Björkmanit kolmanteen.⁵⁰ Kumpikaan perhe ei yltänyt kaupungin rikkaimpaan osaan, mutta suurin osa aikalaisista sai vain haaveilla vastaavasta elintasosta. Syntyperä ja avioasema porvaristossa edistivät myös sosiaalista pääomaa. Hyvä maine luotettavana, rehellisenä ja maksukykyisenä yksilönä levisi suhdeverkostoissa edistäen taloudellisten siteiden pysyvyyttä ja syntymistä.⁵¹ Tätä painotti myöhemmin myös Clara Sundman: ”[...]koska olen aina ollut tunnettu rehellisyydestäni, olen saanut nostettua uutta luottoa”, hän esitti.⁵² Kyvykäs hän lainamarkkinoilla oli, mistä selvin osoitus oli reilun sadan assigraattiruplan suuruisen lainan nostaminen ilmeisesti vastaperustetusta Suomen Pankista (*Finlands Låne Bank*), joka ei lainannut kenelle hyvänsä.⁵³

Tausta ja sosiaalinen asema kaupparivaristossa antoivat leskille myös osaamista elinkeinossa. Kuten esimerkiksi Deborah Simonton on korostanut, lesket tuskin jatkoivat elinkeinoa ilman kokemusta siitä tai ilman verkostoja ja liikesuhteita.⁵⁴ Porvariston tyttäret opetettiin lukemaan ja kirjoittamaan, ja vaimoina Sundman ja Björkman olivat todennäköisesti osallistuneet perheyrittystensä toimintaan.⁵⁵ Jo porvarisperheessä kasvaminen antoi niin ammatillista tietotaitoa kuin arvoja, normeja ja identiteetin sekä hyödyllisiä suhteita.⁵⁶ Ei leskiä silti ollut kasvatettu ja kouluttu kauppiasuralle, vaan vaimoiksi ja äideiksi. Siksi lähtökohdat yrittäjyyteen olivat epäilemättä vaikeammat kuin miesten, joiden piti kauppiaan oikeudet saadakseen opiskella ja harjaantua alalle.⁵⁷ Toisin kuin miesyrittäjien, leskien piti lisäksi hoitaa kotitalous ja lapset.⁵⁸ Itsenäisen kauppiasuransa alussa 42-vuotiaalla Sundmanilla oli vastuullaan viisi alle 18-vuotiasta lasta, joista nuorin oli vasta vauvuvuodesta selvinnyt. Apunaan hänellä oli piikoja ja renki.⁵⁹ 52-vuotiaan Björkmanin nuorin lapsi oli jo kuusitoistavuotias, mutta vasta yksi viidestä elossa olevasta lapsesta oli saateltu avioon. Palkattuna apuna hääri renki.⁶⁰

Leskien elinkeinotoimintaan liittyy usein epäily siitä, olivatko he itse todella vastuussa yrityksestään. Clara Sundmania tai Maria Björkmania koskevissa lähteissä ei mainittu ketään muuta liiketoiminnan johdossa. Konkurssissa he olivat yksin vastuullisia. ”Omilla rahoillani maksoin kuolinpesän velkoja”, korosti myös Sundman itse.⁶¹ Itsenäisyys tuskin oli oma valinta – ei vain ollut ketään, täysi-ikäistä poikaa tai toimintakykyistä vävyä, joka olisi ottanut vastuun harteilleen. Björkmanin liiketoimissa perhe oli kuitenkin taustalla mukana. Kaksi tyttäristä jäi asumaan äidin kotitalouteen avioitumisen jälkeen. Toisen aviomies oli kauppias, joka teki konkurssin pian avioliiton solmimisen jälkeen, ja toinen tyttäristä nai perheen kauppalpalvelijan.⁶² Silti ainoa Björkmanin rinnalla taloudellisissa asioissa mainittu oli tämän ensiksi mainittu tytär, joka hankki yhdessä äitinsä kanssa kauppatavaroita Tukholmasta.⁶³

”Hän ei enää kyennyt maksamaan edes pienimpiä velkojaan.”⁶⁴

Syöksykierre maksukyvyttömyyteen

Joulukuussa 1820 Clara Sundmanin kahdeksan vuoden mittainen kauppiasura päättyi konkurssihakemukseen. Vajaa vuosi myöhemmin Maria Björkmanin reilun vuosikymmenen pituinen yritys elättää perheensä kaupalla koki saman kohtalon. Sundmanin tie konkurssiin oli esimerkki tyypillisestä lumipalloefektistä, kun taas Björkmanin vararikko vaikutti perhepiirin keinolta kuitata iäkkään äidin, isoäidin ja anopin velat ja turvata näin perhepiirin tulevia toimintamahdollisuuksia.

Sundman hakeutui konkurssiin vasta velkojien painostuksesta.⁶⁵ Konkurssiin asettamista haluttiin, koska yksi velkojista oli saanut ulosmitattua velallisen irtaimiston. Muut velkojat säikähtivät aiheellisesti, että heille ei jäisi mitään jaettavaa, varsinkin kun Sundmanin kiinteä omaisuus oli voimakkaasti rasiuttua. Se taas oli todennäköinen syy siihen, miksi lapväärttiläinen nimismies Anders Brusii vei velkariitansa irtaimen ulosottoon. Hän oli odottanut velkojensa takaisinmaksua yli sovitusta ja ryhtyi takaisinperintään vasta kun tusina Sundmanin muuta velkojaa hankki elokuussa 1820 kiinteistökiinnitykset saamistaan turvaksi. Nimismies suuntasi huomionsa irtaimistoon, koska kiinteä omaisuus oli jo kiinnitetty niin monelle velkojalle.

Konkurssioikeudenkäynnissä muut velkojat vastustivat aiheellisesti elokuussa haettuja kiinnityksiä. Perusteltiin, että niitä haettaessa tieto velallisen maksukyvyttömyydestä oli jo pitkään ollut julkinen. Kruununvouti Herman Rosenberg ja Vaasan triviaalikoulun opettaja A. G. Kihlman kyseenalaistivat asian: ”Mistä muustakaan se kertoi kuin siitä, että tiedettiin Sundmanin olevan varaton”.⁶⁶ Velkojien toimenpiteet ja lausunnot kertoivat karua kieltään Sundmanin taloudellisesta romahduksesta. Nimismies Brusii väitti, että leski oli joutunut käyttämään rahalainoja velkojensa maksuun, ei yritystoimintaansa, ja se kertoi Brusiiin mielestä tämän ilmiselvästi maksukyvyttömyydestä.⁶⁷ Sundmanin konkurssivelat todensivat tämän, kuten voi havaita taulukosta 1, johon on tyyppitelty leskien konkurssivelkoja. Lesken elinkeino, ulkomaankauppa siihen normaalisti sisältyvine luottokauppavelkoineen, ei enää juuri näkynyt konkurssiveloissa. Tavallisten luottokaupamaksujen sijalla olivat paikallisilta nostetut rahalainat, mikä kertoi käteisen kipeästä tarpeesta.⁶⁸ Useissa sadoissa riikintaalereissa laskettuja lainoja ei tarvittu pieniin päivittäisiin kuluihin, vaan muiden lainojen maksamiseen.

11

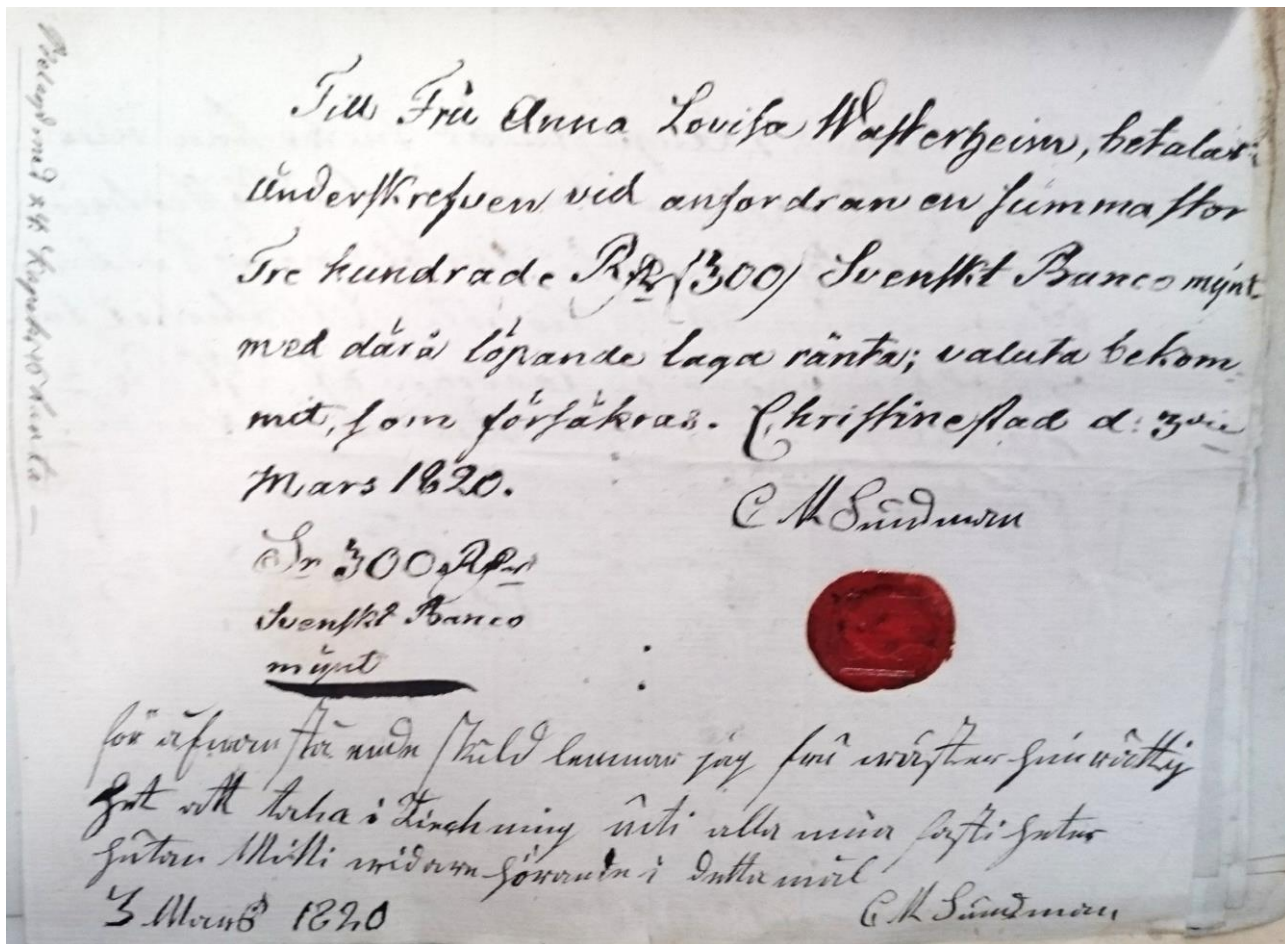
Taulukko 1 Sundmanin ja Björkmanin luottojen tyyppittely, N=54.

Tyyppi	Clara Sundman	Maria Björkman
Rahalaina (velkakirjalla)	22 (76 %)	7 (26 %)
Luottokauppa (velkakirjalla/vekselillä)	1 (3 %)	13 (48 %)
Luottokauppa (tililuotolla)	4 (14 %)	5 (19 %)
Muut (palkka, perintö...)	2 (7 %)	2 (7 %)
Yhteensä erillisiä velkoja	29	27

Lähteet: Björkmanin ja Sundmanin konkurssivibot, KH 1821, RR KR, KA.

Käteisen kipeästä tarpeesta kesällä 1820 kertoi toimenpide Sundmanin tuoreen vävyn kanssa. Tämä osti anopilta muun muassa rautavahvisteiset kärryt, tammisen työpöydän, kaapin, pöydän ja pari tuolia.⁶⁹ Anoppi sai edelleen käyttää tavaroita. Tätä ennen vävy oli yrittänyt helpottaa anopin rahanahdinkoa lainaamalla velkakirjalla 200 riikintaalerialia pankin rahassa. Irtainta koskevan kaupan arvo oli

vain reilut 12 riikintaalera valtionvelkarahassa, mutta pienikin summa saattoi auttaa hetkeksi tyydyttämään jonkun velkojista tai ostamaan ruokaa perheelle. Jos konkurssiin silti jouduttaisiin, vävyllä olisi keino vaatia saamista takaisin perhepiiriin lainoista tehtyjen velkakirjojen perusteella.⁷⁰ Yhtä lailla jo mainittu Sundmanin lupaus hankkia Kauhajoen kappeliin kirkonkello varsin huomattavaa rahalainaa (400 riikintaalera pankin rahassa) vastaan helmikuussa 1820 vaikutti epätoivoiselta yritykseltä selättää maksuvaikeudet.

Kuva 5. Clara Sundman lainasi paikalliselta rouva Lovisa Westerheimiltä 300 riikintaalera pankin rahassa velkakirjaa vastaan maaliskuussa 1820, jolloin maksuvaikeudet olivat jo syventyneet. Lähde: Clara Sundmanin konkurssivihko, KH 1821, RR KR, KA. Kuvaaja: Riina Turunen

Myös Clara Sundman itse tunnusti maksuvaikeutensa ja selitti sitä kaupan alaa kohdanneilla huonoilla suhdanteilla (*missgynnande conjuctur*).⁷¹ Selitys oli aikakaudella yleinen ja joskus myös oikeudessa lieventävänä seikkana hyväksytty.⁷² Väitteellä oli todellisuuspohjaa, sillä aika oli haastava ulkomaankaupalle sodan, sitä seuranneiden merilevottomuuksien ja tullimaksumuutosten vuoksi. Olojen tasoittuessa kansainvälinen kilpailu lisääntyi ja monien vientituotteiden, kuten tervan, maailmanmarkkinahinnat laskivat.⁷³ Liiketoiminnan tulovirran ehdyttyä leski joutui kamppailemaan erääntyvien maksujen kanssa. Pian tieto maksuvaikeuksista levisi lähipiiriin ja vähitellen yhä kauemmas. Lopulta lainahanat sulkeutuivat ja takaisinperinnät alkoivat. Yhden velkojan saadessa velallisen omaisuutta ulosmittaukseen uhkasivat muut velkojat jäädä puille paljaille. Vain konkurssi pysäytti ulosotot ja palautti omaisuuden konkurssipesään konkurssilaissa määriteltyjen etuoikeussääntöjen mukaisesti jaettavaksi.⁷⁴

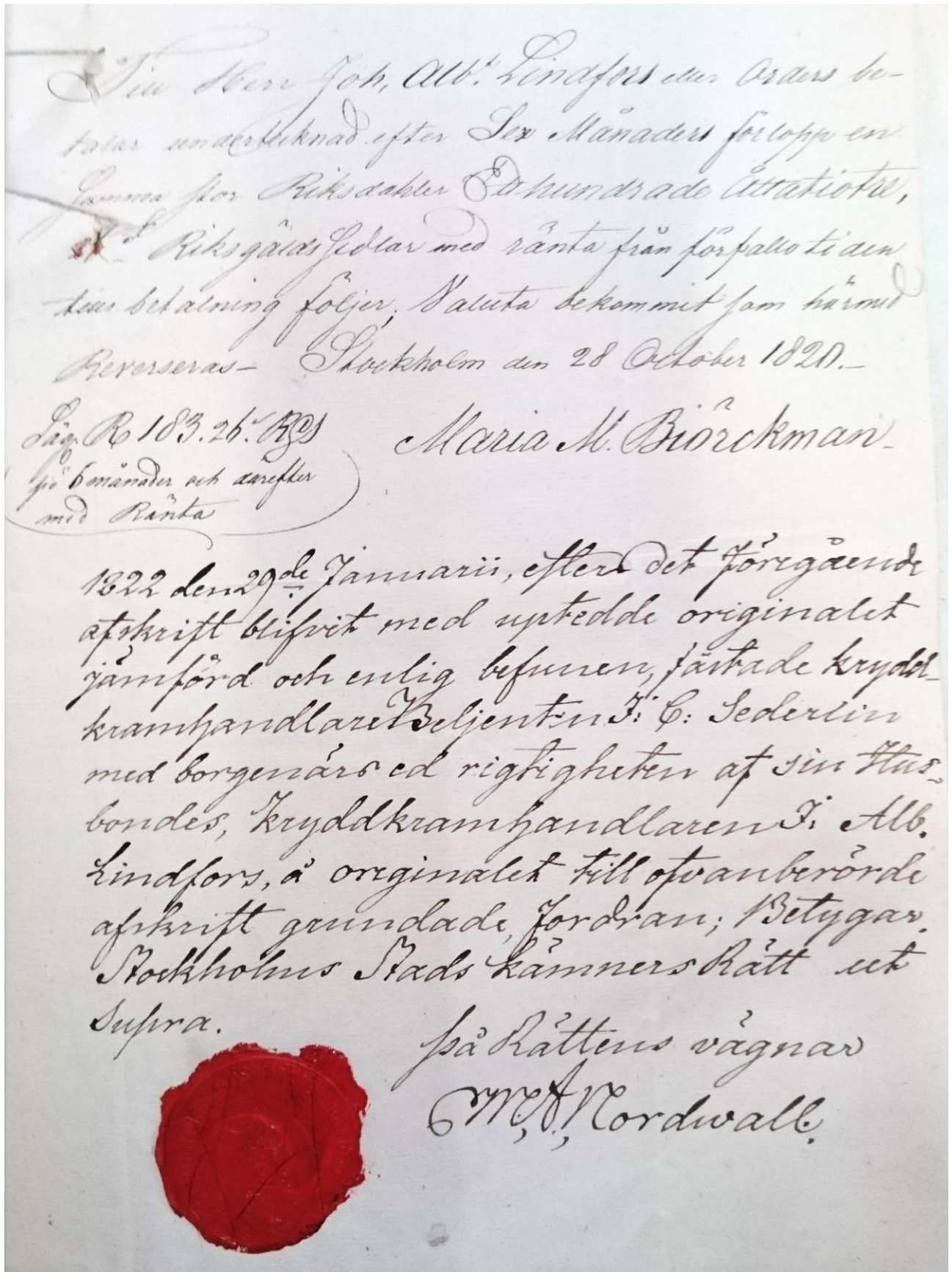
Sundmanin velkojien toimenpiteitä voi hahmottaa antropologi Marshall Sahlinsin vaihdantaa koskevan kolmijaon kautta. Varhaisia yhteisöjä tutkinut Sahlin esitti, että vaihdanta ilmensi sosiaalista läheisyyttä, millä puolestaan oli vaikutus vaihdannan ja vastavuoroisuuden laatuun. Lähimpien ihmisten, kuten perheen, suvun ja naapureiden, kanssa ei laskettu palveluksia tai laskelmoitu, vaan solidaarisuus oli äärimmäistä. Keskimatkan päässä olevien tuttavien, kuten omien kyläläisten, kanssa vastavuoroisuus oli muodollista ja neutraalia, palvelukset pyrittiin pitämään tasapuolisina. Kolmannen ryhmän muodostivat kaukaisimmat ihmiset, esimerkiksi naapurikylän asukkaat, joista voitiin avoimesti yrittää hyötyä ja joiden kanssa vastavuoroisuus saattoi olla jopa negatiivista ja epäsosiaalista.⁷⁵

Vastavuoroisuuden kolmijako kuvaa hyvin myös Sundmanin maksuvaikeuksien kierrettä. Voimakkaimpien perintätoimien aloittajat olivat maantieteellisesti ja varsinkin sosiaalisesti kaukaisia velkojia. Virkasäätyläistöön kuulunut nimismies Brusii asui Lapväärtissä ja kruununvouti Rosenberg Mustasaassa.⁷⁶ Heitä eivät sitoneet sosiaalisesti tai maantieteellisesti läheisen ihmissuhteen tai säädyn sisäisen kollegiaalisen vastavuoroisuuden sidokset, joita takaisinperintä väistämättä pilasi. Virkamiehinä heillä todennäköisesti myös oli tietoa niin velallisen kuin omista toimintamahdollisuuksistaan.

Perhe ja muut läheiset eivät takaisinperintöjä aloittaneet, mutta konkurssissa he liittyivät maksua vakaasti vaativien joukkoon. Näin voitiin turvata osa velallisen omaisuudesta takaisin perhepiiriin. Siksi myös Sundmanin ja Björkmanin vävyt hankkivat kiinteistökiinnityksiä lainojensa vakuudeksi ja vaativat konkurssissa maksun saamista ”markasta markkaan” anopilta.⁷⁷ Tarkoituksena ei ollut ahdistaa anoppia ikuisesti, vaan varmistaa perhepiirin saavan osansa velallisen mahdollisista konkurssinjälkeisistä tuloista tai perinnöistä.

Tiedonkulun hitaus ja takaisinperinnän kalleus sekä epävarmuus selittivät, miksi maantieteellisesti kaukaisimmat velkojat, tukholmalaiset kauppakumppanit, eivät helposti kiinnittäneet saataviaan tai vähästä aloittaneet takaisinperintää.⁷⁸ Jossain vaiheessa tieto levisi, mutta velkariidan aloittaminen meren yli oli vaivalloista ja kallista, eikä varmuutta täyden maksun saamiseen ja kulujen kattamiseen ollut. Eivät rahalliset menetykset Suomen puolella toki olleet tukholmalaisille kauppiaille yhdentekeviä. Björkmanin konkurssissa useampi tukholmalainen velkoja esitti syytöksen velallisten tuhlaavaisesta, huolimattomasta ja leväperäisestä toiminnasta. He vaativat lesken tuomitsemista rikoksesta ”joka niin usein voi häiritä niiden ihmisten hyvinvointia, jotka antavat luottamuksen ja luoton sellaisille ihmisille”⁷⁹ ja sulkemista velkavankilaan, kunnes konkurssivelat olisi maksettu.⁸⁰

Toisin kuin Sundman, Björkman jätti konkurssihakemuksensa ennen kuin tilanne oli käynyt liian tukalaksi. Ulosmittauksia ei ollut vielä vireillä, eikä Björkman ollut ajautunut pisteeseen, jossa lainojen kuittaamiseksi piti hankkia uusia rahalainoja mistä vain sellaisia irtosi. Kuten taulukosta 1 ilmenee, hänen konkurssiveloissaan korostuivat tavalliset luottokaupasta Tukholmaan syntyneet maksut. Björkmanin konkurssihakemuksen erilaiset motiivit paljastuivat myös siinä, miten kolme tukholmalaista kauppiasvelkojaa oli hankkinut lainojensa vakuudeksi kiinteistökiinnityksen.⁸¹ Se vaikutti Björkmanin perhepiirin koordinoinnilta. Kiinnitykset oli hankittu yhtä aikaa Björkmanin vävyjen anomien kiinteistökiinnitysten kanssa puolta vuotta ennen konkurssihakemusta. Samat kolme tukholmalaista velkojaa osallistuivat vävyjen kirjeeseen, jossa nämä kiistivät muiden velkojien ja anoppinsa vaatimuksia. Yrityksen tila siis luultavasti vuodettiin tärkeimmiksi koetuille liikekumppaneille yhteistyön jatkon varmistamiseksi. Näin saatettiin tehdä laajemmin kristiinankaupunkilaisten Tukholman kauppasuhteiden suojelemiseksi⁸², mutta myös vävyillä oli kaupan alan ambioioita: yksi heistä eteni menestyksekkääksi kauppiaaksi ja hänen poikansa kauppaneuvokseksi.⁸³

Kuva 6. Maria Björckmanin tukholmalaiselta herra John Alb. Lindforsilta luotoksi ostamien tavaroiden maksaminen tapabtui tällä maksusitonmuksella. Alapuolella on Tukholman raastuvanoikenden todistus velkavaatimuksensa aitoudesta. Lähde: Maria Björckmanin konkurssivihko, KH 1821, RR KR, KA. Kuvaaja: Riina Turunen

Perhepiiriin ”koordinoinnin” puolesta puhui myös Björkmanin omaisuuden siirtäminen perheen jäsenille ennen konkurssiin hakeutumista. Lesken kertoman mukaan vävyt omistivat hänen irtaimistonsa, joten konkurssihuutokauppaan päätyi irtaimistona vain kolme tuolia, pari pöytää, ruokakaappi ja sänky petivaatteineen.⁸⁴ Lisäksi *Björkmanska gården* neljännessä korttelissa ja Björkmanin puoliksi omistama tuulimylly siirtyivät yhden vävyn omistukseen lainajärjestelyn seurauksena, mikä nostatti äläkän konkurssioikeudenkäynnissä.⁸⁵

”Maksaa niin persoonallaan kuin kaikella ansaitsemallaan tai perimällään omaisuudellaan.”⁸⁶ Elinikä konkurssintekijänä

Clara Sundman ja Maria Björkman olivat toisinaan hyödyntäneet edustajia muissa kokemisissaan oikeusjutuissa⁸⁷, mutta konkurssioikeudenkäynnistä piti taiteilla läpi itsenäisesti. Tämä oli normaalia, sillä konkurssivelallisen piti olla läsnä ja esittää asiansa itse.⁸⁸ Leskien toimijuus siis jatkui konkurssioikeudenkäynnissä, joka vaati monenlaista kirjallista ja oikeudellista tietoutta.⁸⁹ Aikakauden vararikkoiset vetosivat yleisesti epäonnisuuteensa ja ulkopuolisten onnettomuuksien uhriksi joutumiseensa, koska se saattoi auttaa voittamaan *cessio bonorum* -etu oikeuden. Tällöin velallinen vapautettiin maksamasta konkurssipesän yli meneviä velkoja.⁹⁰ Leskien kohdalla vastoinkäymiset olivat tosiasia – kertoihan jo itse leskeys siitä. ”Toinen merkittävä ja minulle kaikista rasittavin menetys kohtasi minua minun toisen aviomieheni Johan Sundmanin epäonnisen kuoleman myötä [...] menetin hyvän mieheni, omaisuuteni, ja itkuun ja kurjuuteen luisuin”, esitti Sundman konkurssihakemuksessaan. ”Jos joku tämän kaupungin leskien joukossa on joutunut kärsimään vastoinkäymisistä ja kovasta kohtalosta, se olen minä”, hän jatkoi ja kuvasi liiketoiminnan omalle kontolle ottamista pakoksi.⁹¹ Maria Björkman esitti samoin, kuinka itsensä ja perheensä elatukseksi aviomiehen kuoleman jälkeen harjoittamansa kauppa oli lopulta alkanut edistää hänen tuhoaan. ”Kaikki nämä esittämäni menetykset ovat minun yksinkertaisen ajatukseni mukaan riittävät leskelle”, hän painotti vararikkoanomuksessaan.⁹² Onnettomuuden siemen oli siis molempien mukaan aviomiehen menetyksessä.

Oikeusistuun ymmärsi leskien kovaa kohtaloa: ”Niin hyvin havaitsee Raastuvanoikeus, kuinka Leski Björkmanin ilmoittamat onnettomuudet saattoivat vaikuttaa hänen maksukyvyttömyyteensä”, kirjattiin tuomiolauselmaan.⁹³ Tämä ei kuitenkaan poistanut velallisen vastuuta, vaan kumpikin leski tuomittiin elinikäiseen konkurssiin veloista, joiden maksuun ei konkurssipesässä riittänyt varoja ja joita velkojat eivät armahtaneet. Yrityksen velat olivat leskien henkilökohtaisella vastuulla, joten niin yritykseen kuin kotitalouteen kuuluva omaisuus käytettiin niiden maksamiseen. Sundmanin velkojille myönnettiin lisäksi oikeus kohdistaa maksuvaatimukset yhä konkurssin jälkeen tämän persoonaan – he saivat siis lähettää tämän velkavankilaan tai työskentelemään kunnes velat oli maksettu.⁹⁴ Asiaa ei perusteltu tarkemmin, mutta syynä oli todennäköisesti lesken rankka ylivelkaantuminen ennen konkurssia. Lisäksi Sundman oli jättänyt velkojaluettelostaan pois velkojan, joka ei siten ollut saanut ajoissa tietoa konkurssista.⁹⁵

Leskien tuomiot olivat tältä osin linjassa aikakauden miesvelallisten tuomioihin: *cessio bonorum* -etu oikeus myönnettiin vain harvoin.⁹⁶ Vapauttavan tuomion teki mahdottomaksi se, että lesket olivat jatkaneet uusien lainojen ottamista niin kotimaasta kuin ulkomailta kohtaamansa onnettomuuden, leskeytymisen, jälkeen. Konkurssilainsäädännön mukaan maksukyvyttömyys olisi pitänyt tuoda julki heti sen ilmennyttyä.⁹⁷ Tämä oli ristiriitaista, sillä ilman uusia luottosuhteita tavarantoimittajiin lesket eivät olisi edes voineet aloittaa itsenäistä elinkeinoa.

Ankarimpia mahdollisia tuomioita, vesileipävankeutta tai häpeäpaalua, leskille ei langetettu. Björkmanin asettamista velkavankilaan toivoneet velkojat joutuivat siten pettymään. Jos kyse olisi ollut miespuolisista kauppiasvelallisista, vankilatuomio olisi ollut todellinen uhka, sillä tilikirjat olivat pitämättä.⁹⁸ Björkmanin edesmenneen aviomiehen pitämät tilikirjat olivat hukkuneet tämän mukana⁹⁹, eikä kirjoja ollut sen koommin pidetty. Myös Sundmanin toinen aviomies oli huolehtinut tilikirjoista¹⁰⁰, mutta syystä tai toisesta leski ei. Ehkä lesket eivät osanneet, vaikka porvarisrouvat saattoivat olla taitavia tilien pitäjiä.¹⁰¹ Mutta eivät kirjoja pitäneet kaikki kauppiasmiehetkään, vaikka konkurssissa ne heiltä olisi pitänyt löytyä, jotta velkasuhteet olisi saatu asianmukaisesti vahvistettua.¹⁰² Asian lievempi ratkaisu kieli siitä, että tilikirjojen pitämistä ei luultavasti odotettu naisilta.¹⁰³

Sukupuoli liikkeenharjoittamisessa ja konkurssissa

Kahden kristiinankaupunkilaisen kauppiaan tyttären, vaimon, äidin, isoäidin, lesken, itsenäisen ulkomaankaupan harjoittajan ja vararikkoisen mikrohistoriallinen tarkastelu osoittaa, että sukupuolella oli loppujen lopuksi varsin pieni merkitys kauppatoimessa ja konkurssissa naisen siirryttyä vaimosta leskeksi. Lesken juridinen ja taloudellinen itsemääräämisoikeus siihen kuuluvine vastuineen ylitti sukupuoleen liittyneet tekijät. Lesket pystyivät perustamaan toimintansa aviomiehiltä periytyneille liike- ja luottosuhteille, mutta myös solmimaan uusia ja siten elättämään perheensä usean vuoden ajan. Porvaristoon syntyneenä ja siinä kasvaneena ja sivusta oppineena leski saattoi siis hyvin pärjätä myös riskialttiissa ulkomaankaupassa, kunhan osaaminen ja maine olivat kunnossa. Konkurssiin päätyminen ei siten tehnyt leskistä vain epäonnistujia. Myös konkurssissa leskivaimot asettuivat kutakuinkin yhtäläiseen asemaan aikakauden miesvelallisten rinnalle. Lesket eivät saaneet erityiskohtelua tai velkojen maksuun liittyviä helpotuksia sukupuolensa vuoksi. Liike-elämään itsenäisinä toimijoina astuneet naiset joutuivat siis miesten lailla kantamaan vastuun sen riskeistä, mikä korostaa käsitystä leskeyteen liittyvästä vapaudesta ja sen mukana tulleesta vastuusta. Leskien esimerkit muistuttavat kuitenkin siitä, että esiteollista konkurssia on vaikea tulkita modernein liiketaloustieteellisin perustein. Leskien yrittäjyyden syinä olivat kohtalonoikut ja niiden synnyttämä ahdinko. Pakosta aloitetun liiketoiminnan tavoitteet ja lähtökohdat siten tuskin olivat loppuunsa asti hiottuja ”modernissa” mielessä.

* Kiitän Lasse Backlundia avusta Kristiinankaupungin paikallishistorian ja muuttuneen tonttinumeroinnin selvittämisessä. Kiitän myös artikkelikäsi kirjoituksen vertaisarvioijia monista hyvistä huomioista.

¹ Riina Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio. Konkurssi ja sen merkitykset 1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa* (Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2017), 72, 83, 101, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7256-1>.

² *Kongl. Maj:ts Förmade Nådiga Stadga, Angående Afträdes- och Förmöns- samt Boskillnads- och Urafwa-Mål 28.6.1798* (Konkurssiasetus 1798).

³ R. A. Wrede ja E. Saxén, *Anteckningar Enligt Professor R. A. Wredes Föreläsningar öfver Konkursrätt*. (Helsingfors: Lindstedts antikvariska bokhandel, 1895), 51. Kaikkialla Euroopassa lainsäädäntö ei toki ollut vastaava, ks. esim. Karen Pearlston, "Married Women Bankrupts in the Age of Coverture", *Law & Social Inquiry* 34, nro 2 (2009): 265–299, <https://www.jstor.org/stable/30234226>.

⁴ Naisten juridisesta ja taloudellisesta asemasta ks. esim. Anu Pylkkänen, "Avioliiton historiaa. Sukujen sopimuksesta kahden kauppaan", teoksessa *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallosta moderniin oikeuteen*, toim. Pia Letto-Vanamo (Jyväskylä: Gaudeamus, 1991), 80–97; Petri Karonen, "Johdanto. Moninainen patriarkaalisuus. Normien ja käytäntöjen solmukohtat", teoksessa *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, toim. Piia Einonen ja Petri Karonen (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2002), 10–23; Laurence Fontaine, "Makeshift, Women and Capability in Preindustrial European Towns," in *Female Agency in the Urban Economy. Gender in European Towns, 1640–1830*, eds. Deborah Simonton and Anne Montenach (New York: Routledge, 2013).

⁵ Esim. Hanne Marie Johansen, "Widowhood in Scandinavia – an introduction", *Scandinavian Journal of History* 29 nro 3–4 (2004): 171–191, 173–175, <https://doi.org/10.1080/03468750410008798>.

⁶ Ida Bull, "Enkers levebröd i et förindustrielt bysamfunn", *Historisk tidskrift* 65, no 3 (1986): 318–342. Ks. myös Beatrice Moring and Richard Wall, *Widows in European Economy and Society, 1600–1920* (Woodbridge, Suffolk, UK: The Boydell Press, 2017), 167.

⁷ Esim. Peter Mathias, "Risk, Credit, Kinship in early modern enterprise", in *The Early Modern Atlantic Economy*, eds. John J. McCusker and Kenneth Morgan. (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 15–35; Jari Ojala ja Maare Paloheimo, "Näköpiirissä laskevia voittoja". Ulkomaankauppiat etujaan puolustamassa Suomen sodan jälkeen", teoksessa *Suomen sodan jälkeen. Suomen autonomian alun yhteiskuntahistoria*, toim. Piia Einonen ja Miikka Voutilainen (Tampere: Vastapaino, 2020), 153–179.

⁸ Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, passim.

⁹ Ks. esim. Anu Lahtinen, "Sukupuolen teoria ja historia", teoksessa *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*, toim. Matti Hannikainen, Mirkka Danielsbacka ja Tuomas Tepora (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 183–195.

¹⁰ Clara Åberg oli kristiinankaupunkilaisen kauppiaan Hans Åbergin (n. 1729–1787) ja Maria Caleenin (n. 1733–1809) tytär. Hän avioitui ensimmäisen kerran paikallisen kauppiaan Johan Nagelin (1766–1808) kanssa 10.12.1793. Pari sai kuusi lasta. Toinen aviomies oli paikallinen kauppalaivan kapteeni Johan Sundman (1780–1812). Pari avioitui 18.12.1810 ja sai yhden lapsen. Maria Åblad oli kristiinankaupunkilaisen kauppias Carl Åblad (n. 1731–1787) ja Maria Uddmanin (1738–1776) tytär. Hän avioitui paikallisen kauppiaan Anders Björkmanin (1751–1809) kanssa 28.9.1779. He saivat yhdessä kahdeksan lasta, HISKI, Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunta, kastetut 1724–1855, vihityt 1722–1855, haudatut 1722–1855.

¹¹ Ks. esim. Kirsi Vainio-Korhonen *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2002), 36–38; Judith Spicksley, "'Fly with a duck in thy mouth'. Single women as sources of credit in seventeenth-century England", *Social History* 32, nro 2 (2007): 187–195, <https://doi.org/10.1080/03071020701265809>; Anne Laurence, Josephine Maltby ja Janette Rutterford eds., *Women and Their Money 1700–1950. Essays on Women and Finance* (Abingdon, UK: Routledge, 2009); Fontaine, "Makeshift"; Veli-Pekka Toropainen, *Päättäväiset porvarskat. Turun jobtavan porvariston naisten toimijuus vuosina 1623–1670* (Turku: Turun yliopisto, 2016); Johanna Ilmakunnas, Marjatta Rahikainen and Kirsi Vainio-Korhonen, eds., *Early professional women in Northern Europe, c. 1650–1850* (London: Routledge, 2017); Elise M. Dermineur, ed., *Women and credit in pre-industrial Europe* (Turnhout: Brepols, 2018).

¹² Esim. Karonen, "Johdanto".

¹³ Sanna Karkulehto, Tuija Saresma, Hannele Harjunen, ja Johanna Kantola, Johanna, "Intersektionaalisuus metodologiana ja performatiivisen intersektionaalisuuden haaste", *Naistutkimus* 25, nro. 4 (2012): 17–28.

¹⁴ Ks. esim. Vainio-Korhonen, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa*; Sheilagh C. Ogilvie, *A Bitter Living. Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany* (Oxford: Oxford University Press, 2003); Deborah Simonton, "Widows and Wenches. Single Women in Eighteenth-Century Urban Economies", in *Female Agency in the Urban Economy*, 92–115; Danielle Van den Heuvel, "Guilds, Gender Policies and Economic Opportunities for Women in Early Modern Dutch Towns", in *Female Agency in the Urban Economy*, 116–133; Moring and Wall, *Widows in European*, 147–157, 167; Maija Ojala-Fulwood, "Naisleskien johtamat käsityöläisverstaat uuden ajan alun kaupungeissa", teoksessa *Perheen jäljillä. Perbesubteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020*, toim. Johanna Ilmakunnas ja Anu Lahtinen (Tampere: Vastapaino, 2021), 51–78.

¹⁵ Esim. Ulla Ijäs, *Talo, kartano, puutarha. Kauppuhuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa* (Turku: Turun yliopisto, 2015).

¹⁶ Ks. havainnoista kootusti Johansen, "Widowhood", 178. Ks. myös Riina Turunen and Kustaa H. J. Vilkkunen, "Hair Professionals in Financial Distress in Stockholm, 1750–1830", in *Luxury, Fashion and the Early Modern Idea of Credit*, ed. Klas Nyberg (Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2021), 120–135.

¹⁷ Esim. Albrecht Cordes and Margrit Schulte Beerbühl, eds., *Dealing with Economic Failure. Between Norm and Practice 15th to 21st Century* (Frankfurt am Main: Peter Lang Edition, 2016); Karl Gratzner and Dieter Stiefel, eds., *History of Insolvency and Bankruptcy from an International Perspective* (Huddinge: Södertörns högskola, 2008); Turunen *Velka, vararikko ja tuomio*.

¹⁸ Gross, Karen, Newman, Marie Stefanini and Campbell, Denise, "Ladies in Red. Learning from America's First Female Bankrupts", *American Journal of Legal History* 40, nro 1 (1996). Saatavilla <https://ssrn.com/abstract=1356163>. Viitattu 22.4.2023.

¹⁹ Vause, Erika, *In the red and in the black. Debt, Dishonor, and the Law in France between Revolutions* (Charlottesville: University of Virginia Press, 2018).

²⁰ Rosenhaft, Eve, "Gold, ink and tears. The hazards of credit and the indebted widow in eighteenth-century Germany", in *Women and credit in pre-industrial Europe*, ed. Elise M. Dermineur (Turnhout: Brepols, 2018), 203–226.

²¹ Pearlston, "Married Women Bankrupts".

²² Esim. Richard, K. Caputo, "Marital status and other correlates of personal bankruptcy, 1986–2004", *Marriage Family Review* 44, nro 1 (2008):5–32, <https://doi.org/10.1080/01494920802184952>; Peter C. Alexander, "'Herstory' repeats: The Bankruptcy code harms women and children", *Am. Banker. Inst. L. Rev.* 571, nro 13 (2005): 573–77.

²³ Näitä käsitellään myöhemmin toisaalla julkaistavassa erillisessä artikkelissa.

²⁴ Maarit Leskelä-Kärki, "Samastumisia ja etäännyksiä. Elämäkerta historiantutkimuksen kysymyksenä", teoksessa *Tulkinnan polkuja*, toim. Asko Nivala ja Rami Mähkä (Turku: Turun yliopisto, 2013), 25–48.

²⁵ Ks. esim. Sharan B. Merriam, *Qualitative Research. A guide to design and implementation* (San Francisco, CA.: Jossey-Bass, 2009); Kustaa H. J. Vilkkuna, *Neljä ruumista* (Helsinki: Teos, 2009), 307–308.

²⁶ Konkurssihakemuksista ks. Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, 53–54, 204, 213. Maallikoiden antamasta "oikeusavusta" asiakirjojen kanssa ks. myös Kirsi Vainio-Korhonen, "Lekmäns skriftliga och rättsliga kunnande i början av 1800-talet. Ranssackningsfångar som skrivare av besvärs- och nådeansökningar i Åbo slottshäkte 1838–1850", *Historisk Tidskrift för Finland* 104, nro 2 (2019). <https://journal.fi/hf/article/view/85817>.

²⁷ Velkojien vaatimuskirjeistä ja pesäluetteloista ks. Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, 54–55.

²⁸ Ks. esim. Aimo Wuorinen, *Turku kauppa- ja kauppunkina Ruotsin vallan loppukautena. 1. Kaupan edellytykset* (Forssa, 1959), 331–332; Mathias, "Risk, Credit, Kinship"; Markus A. Denzel, "The European Bill of Exchange. Its Development from the Middle Ages to 1914", in *Cashless Payments and Transactions from the Antiquity to 1914*, eds. S. Chaudhuri and M. A. Denzel (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2008), 153–190; Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, 120–135; Riina Turunen, "Kirjalliset velkasitoumukset 1800-luvun Suomessa," *Ennen ja Nyt – Historian tietosanomat* (2019), <http://www.ennenjanyt.net/2019/02/kirjalliset-velkasitoumukset-1800-luvun-suomessa/>.

²⁹ Kansallisarkisto (KA), Rådstuvurättens i Kristinestad arkiv (RR KR), Konkurshandlingar (KH), Björkmanin vihko, Maria Björkmanin konkurssihakemus 22.9.1821.

³⁰ Sjöblom, Walter, *Kristinestads historia* (Kristinestad: Stadens förlag, 1915), 88, 208; Fougstedt, Gunnar ja Raivio, Arvi, *Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmittymys vuosina 1751–1805* (Helsinki: Tilastollinen päätoimisto, 1953), 55.

³¹ Moring & Wallis, *Widows in European*, 147–157, 167; Wuorinen, *Turku kauppa- ja kauppunkina*, 213–218.

³² Ks. esim. Vainio-Korhonen, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa*.

³³ KA, RR KR, KH 1821, Björkmanin vihko, Sundmanin vihko. Aikakauden valuuttalajeista ks. Riina Turunen ja Miikka Voutilainen, "Suomen esiteollisen kauden valuuttamuunnin (1534–1880)", *Historiallinen aikakauskirja* 121, nro 1 (2023), 52–62. Eri valuutoissa ilmoitetut rahamäärät on käännetty sopivaan valuuttaan hyödyntäen: Riina Turunen ja Miikka Voutilainen, *Suomen esiteollisen kauden valuuttamuunnin (1534–1880)*. Versio 3.10.2022. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/83490>.

³⁴ Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, 131.

³⁵ KA, RR KR, Auktionsprotokoll 6.11.1821; 10.12.1822.

³⁶ Ks. esim. Vainio-Korhonen *Ruokaa, vaatteita, hoivaa*, 14–17, 33.

³⁷ Esim. Jari Ojala, *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla* (Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1999), 279–280, 311–312; Mathias, "Risk, Credit, Kinship"; Jarkko Keskinen, "Luotto, luottamus ja maine. 1800-luvun liiketoiminnan kulmakivet", teoksessa *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*, toim. Jarkko Keskinen ja Kari Teräs (Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 2008), 147–73.

³⁸ Yrjö Kaukiainen, *Ulos maailmaan. Suomalaisen merenkulun historia* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), 188–189; Jarkko Keskinen, "Personal Catastrophe, communal misfortune. Bankruptcy in a nineteenth-century merchant family", in *Catastrophe, gender and urban experience 1648–1920*, eds. Deborah Simonton ja Hannu Salmi (New York: Routledge, 2021), 139–156; Petri Suominen, *Wendelinin ja Kristiinankaupungin suuruuden vuodet* (Helsinki: BoD, 2020), 11, 16–17.

³⁹ KA, RR KR, Bouppteckningar (BU), Anders Björkmanin perukirja 11.4.1810; Åkerblom, Bror, "Från stora ofreden till Svenska tidens slut", teoksessa *Kristinestads historia I*, toim. Anneli Mäkelä et al. (Kristinestad: Kristinestads stad), 608–609; Norrvik *Purjeiden kaupunki*, 40, 609, 619.

⁴⁰ Åkerblom "Från stora ofreden", 504; Christer Norrvik, *Purjeiden kaupunki. Kristiinankaupungin merenkulun vuoden 1809 jälkeen* (Kristiinankaupunki: Kristiinankaupungin kaupunki, 1999), 40, 42.

⁴¹ Laivanvarustuksesta ks. Kaukiainen, *Ulos maailmaan*; Ojala, *Tehokasta liiketoimintaa*.

⁴² KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko, Clara Sundmanin konkurssihakemus 16.12.1820 ja luettelo menetyksistä 16.12.1820; KA, RR KR, BU, Johan Nagelin perukirja 22.12.1809. Kristiinankaupunkilaisten viennistä ja tuonnista ks. Åkerblom, "Från stora ofreden", 503–507; Suominen, *Wendelinin*, 16–17, 19.

- ⁴³ Sjöblom, *Kristinestads historia*, 180; Suominen, *Wendelinit*, 61.
- ⁴⁴ KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko.
- ⁴⁵ KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko, P. U. Simsonin lesken velkomuskirje liitteeseen 22.3.1821; Samuel Heidmanin velkomuskirje liitteeseen 26.3.1821; KA, RR KR, KH 1821, Björkmanin vihko, Maria Holmströmin velkomuskirje liitteeseen; P. Lundqvistin vaatimuskirje liitteeseen 19.2.1822; P. W. Hegardtin vaatimuskirje liitteeseen 15.3.1822; Björkmanin vihko, Maria Björkmanin konkurssihakemus 22.9.1821.
- ⁴⁶ KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko; *Finlands Allmänna Tidning* 15.11.1821, nro. 135.
- ⁴⁷ KA, RR KR, BU, Johan Sundmanin perukirja 19.1.1816.
- ⁴⁸ KA, RR KR, KH 1821, Björkmanin vihko, Maria Björkmanin konkurssihakemus 22.9.1821.
- ⁴⁹ Ks. esim. Turunen, *Kirjalliset*.
- ⁵⁰ KA, HK, VHK, Henkikirja 1810, aukeama 429, aukeama 430; KA, RR KR, BU, Johan Nagelin perukirja 22.12.1809, Anders Björkmanin perukirja 11.4.1810; Johan Sundmanin perukirja 19.1.1816; Åkerblom, "Från stora ofreden", 475, 608–609.
- ⁵¹ Ks. esim. Keskinen "Luotto, luottamus ja maine".
- ⁵² KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko, Clara Sundmanin konkurssihakemus 16.12.1820.
- ⁵³ Antti Kuusterä ja Juha Tarkka, *Suomen Pankki 200 vuotta I. Keisarin kassasta Keskukspankiksi* (Helsinki: Suomen Pankki ja Otava, 2011), 160.
- ⁵⁴ Simonton "Widows and Wenches", 104, 107, 101–102, 111–112
- ⁵⁵ Ks. esim. Christine Wiskin, "Accounting for business: financial management in the eighteenth century", in *Women and Their Money 1700–1950. Essays on Women and Finance*; Fontaine, "Makeshift", 62–63, 66–67; Simonton "Widows and Wenches", 101–102; Moring and Wall *Widows in European*, 148. Ks. myös Ojala-Fulwood, "Naisleskien johtamat".
- ⁵⁶ Johansen, "Widowhood", 175, 178; Jarkko Keskinen, "Porvarisperhe ja sen monimuotoisuus 1700–1800-lukujen Porissa", teoksessa *Perheen jäljillä. Perhe-subteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020*, 177–212, 178.
- ⁵⁷ Ibid.
- ⁵⁸ Ks. esim. Vainio-Korhonen *Ruokaa, vaatteita, hoivaa*, 14–17, 33, Ogilvie, *A Bitter Living*, esim. 321, 323.
- ⁵⁹ KA, Henkikirjat (HK), Vaasan läänin henkikirjat (VHK), Henkikirja 1810, aukeama 429; Henkikirja 1815, aukeama 486.
- ⁶⁰ KA, HK, VHK, Henkikirja 1815, aukeama 488.
- ⁶¹ KA, RR KR, BU, Johan Sundmanin perukirja 19.1.1816.
- ⁶² HISKI, Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunta, vihityt 18.4.1817; KA, HK, VHK, Henkikirja 1816, aukeama 490; henkikirja 1818, aukeama 476.
- ⁶³ KA, RR KR, KH 1821, Björkmanin vihko; KA RR KR Rådstuvurättens protokoll 29.1.1823.
- ⁶⁴ KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko, velkojat A. G. Kihlman ja Herman Rosenberg raastuvanoikeudelle.
- ⁶⁵ KA, RR KR, Rådstuvurättens protokoll 8.2.1823.
- ⁶⁶ KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko, velkojat A. G. Kihlman ja Herman Rosenberg raastuvanoikeudelle.
- ⁶⁷ KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko, velkoja Anders Brusii raastuvanoikeudelle.
- ⁶⁸ Luottojen tyypeistä ks. Turunen, "Kirjalliset".
- ⁶⁹ KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko, Clara Sundman raastuvanoikeudelle 15.12.1820; kauppakirja 8.7.1820.
- ⁷⁰ Ks. Turunen, "Kirjalliset".
- ⁷¹ KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko, Clara Sundmanin konkurssihakemus 16.12.1820.
- ⁷² Ks. Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, 114.
- ⁷³ Jarkko Keskinen, *Oma ja yhteinen etu. Kauppiainien keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845* (Turku: Turun yliopisto, 2012), 249–263; Ojala ja Paloheimo, "Näköpiirissä"; Suominen, *Wendelinit*, 50–51.
- ⁷⁴ Ks. Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, 24.
- ⁷⁵ Marshall Sahlin, *Stone age economics* (Chicago, Ill.: Aldine Atherton, Inc., 1972), 191–230.
- ⁷⁶ Tuomas Jussila, "Kamarineuvos Herman Rosenberg – itseoppineesta äpärästä miljonääriksi", blogikirjoitus (2020). <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2020/11/03/kamarineuvos-herman-rosenberg-itseoppineesta-aporasta-miljonaariksi/>.
- ⁷⁷ KA, RR KR, KH 1821, Björkmanin vihko, E. Tötterman, M. Westerberg, F. Rein, D. Suttkoff ja P. L. Orre raastuvanoikeudelle.
- ⁷⁸ Ks. kuitenkin Wuorinen, *Turku kauppa-kaupunkina*, 331.
- ⁷⁹ KA, RR KR, KH 1821, Björkmanin vihko, G. W. Ruth raastuvanoikeudelle.
- ⁸⁰ KA, RR KR, Rådstuvurättens protokoll 29.1.1823.
- ⁸¹ KA, RR KR, Rådstuvurättens protokoll 29.1.1823; KA, RR KR, KH 1821, Björkmanin vihko, velkojat Carl Hegardt, Gustaf Daniel Wilcke ja Handelshus Daniel Sutthoff & Comp raastuvanoikeudelle.
- ⁸² Keskinen, "Personal Catastrophe", 153.
- ⁸³ Björkmanin vävyistä, Erik Töttermanista (1793–1858) ja tämän pojasta, kauppaneuvos Erik Alfred Töttermanista (1834–1899) ks. Ilkka Nummela, "Erik Alfred Tötterman", verkkojulkaisussa *Suomen talouselämän vaikuttajat* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008) ja Suominen, *Wendelinit*, 72–73. <https://kansallisbiografia.fi/talouselamen-vaikuttajat/henkilo/171>.
- ⁸⁴ KA, RR KR, Auktionsprotokoll 25.7.1822.
- ⁸⁵ KA, HK, VHK, Henkikirja 1822, aukeama 614; KA, RR KR, KH 1821, Björkmanin vihko, Simon Anders Wendelin, Gust. Sandberg ja P. A. Nyström raastuvanoikeudelle.

⁸⁶ KA, RR KR, Rådstuvurättens protokoll 8.2.1823.

⁸⁷ Esim. KA, Kristiinankaupungin raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat (RENO KR), Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 14.8.1821 § 230; 4.9.1821, §284; 9.2.1822, §56.

⁸⁸ Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, 185, 212–214.

⁸⁹ Ks. Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, 213. Oikeudellisesta tietotaidosta ks. Mia Korpiola, ”Introduction”, teoksessa *Legal Literacy in Premodern European Societies*, toim. Mia Korpiola (Palgrave Macmillan, 2018), 1–16.

⁹⁰ Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, 38–42, 114.

⁹¹ KA, RR KR, KH 1821, Sundmanin vihko, Clara Sundmanin konkurssihakemus 16.12.1820.

⁹² KA, RR KR, KH 1821, Björkmanin vihko, Maria Björkmanin konkurssihakemus 22.9.1821.

⁹³ KK, RR KR, Rådstuvurättens protokoll 29.1.1823.

⁹⁴ KA, RR KR, Rådstuvurättens protokoll 8.2.1823.

⁹⁵ Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, 39, 41; 181–192, 200–208, 210.

⁹⁶ Ibid. 181, 279.

⁹⁷ Ibid. 196–200.

⁹⁸ *Konkurssiasetus* 1798 § 14 mom. 1–3; Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio*, esim. 209. Ankara suhtautuminen liittyi tilikirjojen vahvaan asemaan luottosuhteiden vahvistajana, ks. Turunen, ”Kirjalliset”, 129.

⁹⁹ Åkerblom ”Från stora ofreden”, 500.

¹⁰⁰ Ks. KA, RENO KR, 26.4.1824, § 137.

¹⁰¹ Wiskin, ”Accounting for business”.

¹⁰² Ks. Turunen, ”Kirjalliset”, 129.

¹⁰³ Ks. myös Carl von Bonsdorff, *En kvinnofråga för hundra år sedan* (1899).